

Фролов П. Д. Социально-экономическая ситуация в Украине: оценки медиа и граждан

На основе результатов многочисленных исследований проанализирован ряд параметров социально-экономической ситуации, способных содействовать или, наоборот, создавать препятствия развитию как отдельных личностей, так и общества в целом. Предложен перечень показателей и индикаторов, с помощью которых они могут быть верифицированы. Поставлена проблема формирования интегральной оценки ситуации. Установлено, что, несмотря на многомерность социально-экономической ситуации, наличие в ней как зон развития, так и упадка, а также полярность ее образа в СМИ, в целом она воспринимается большинством граждан негативно и часто определяется как ситуация выживания.

Ключевые слова: социально-экономическая ситуация, параметры оценки ситуации, общество, развитие.

Frolov P. D. Socio-economic situation in Ukraine: assessments by media and citizens

Based on the results of numerous studies, an analysis of a number of socio-economic situation parameters which can promote or v. v. hurdle both the development of an individual and a society as a whole has been carried out. A number of indices and indicators for their verification have been proposed. The issue of the situation integrated assessment has been outlined. It has been proved that despite the multi-dimensional character of the socio-economic situation, existence of both development and decline zones in it, as well as polarity of its image in the mass media, it is perceived negatively as a whole by most citizens and is defined as the situation of survival.

Key words: socio-economic situation, parameters of assessing situation, society, development.

ПРОБЛЕМА ЦИКЛІЧНОСТІ ПОЛІТИКО-ПСИХОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА: ХВИЛІ ДЕРЖАВНОЇ УПРАВЛІНСЬКОЇ ЕЛІТИ

О. В. Губенко, м. Київ

Аналізується явище циклічності, повторюваності соціально-психологічних етапів і закономірностей історичного розвитку, зокрема розвитку суспільств і держав; при цьому головна увага приділяється питанню політико-психологічних циклів соціально-політичного розвитку. На підставі аналізу соціально-політичного розвитку таких держав, як Стародавній Рим, Радянський Союз, арабські держави епохи халіфатів, і деяких інших робиться висновок про послідовність таких циклів, що пов'язано як з етапами виникнення, розвитку та руйнування держав, так і з домінуванням різних соціально-психологічних типів управлінської бюрократії на тому чи тому етапі. Виокремлено такі стадії розвитку держав і суспільств: креативна стадія, коли головну роль відіграють управлінці-новатори; організаційна стадія, коли провідна роль переходить до управлінців-організаторів; де-

структивно-споживацька стадія, коли активність управлінців зміщується у сферу споживацтва і рентних економічних відносин.

Ключові слова: політико-психологічні цикли, креативна стадія розвитку, організаційна стадія.

Проблема. Рівень і глибина розуміння суспільних процесів та їхніх закономірностей у гуманітарних науках багато в чому залежать від того, чи вдалося виявити певну регулярність у виникненні та розвитку соціальних фактів і явищ. Цікавою, але недостатньо дослідженою проблемою є повторюваність і циклічність деяких соціально- і політико-психологічних явищ і феноменів.

Метою статті є аналіз політико-психологічних циклів розвитку суспільства, пов'язаних з динамікою поведінки управлінської державної еліти.

Проблема циклічності в розвитку буття і суспільства з давніх часів привертала до себе увагу мислителів. Циклічна концепція соціального часу – одна з найстаріших в історії суспільної думки. Її чітка формула наводиться вже в “Еклезіасті”: “Що було, те й буде; і що робилося, те й буде робитися; і немає нічого нового під сонцем”. Античний історик Полібій, обізнаний з ідеями Платона, значною мірою розширив концепцію політичних циклів розвитку, запропонувавши універсальну формулу певного циклічного повторення форм правління. На його думку, монархія вироджується в тиранію; тиранія поступається місцем аристократії; аристократія вироджується в олігархію; на зміну олігархії приходить демократія, приречена відтак виродитися в охлократію, яка знову ж таки поступається місцем монархії, – так цикл починається, щоб повторитися знову.

Досить своєрідну концепцію циклічності висунув німецький філософ початку ХІХ ст. Г. В. Ф. Гегель. Йому вдалося поєднати уявлення про циклічність і поступальний розвиток у єдиний діалектичний закон заперечення заперечення. Отож будь-які зміни він розглядав як розвиток по спіралі з поверненням до попереднього етапу, але на новому, більш високому, щаблі.

Суспільна думка другої половини ХІХ ст. базувалася на лінійній концепції соціально-історичних змін, що заперечувала повернення назад, повторення стадій розвитку, регресію. У соціології найбільш яскравим представником цього підходу був О. Конт з його “законом трьох стадій”. У контівській теорії історія всіх народів починається з “теологічної стадії”; потім вони переходять до “метафізичної стадії”, а відтак мають сягнути “стадії позитивізму”.

Німецький філософ й історик початку ХХ ст. О. Шпенглер у своїй книзі “Занепад Європи” (1918) запропонував циклічну концепцію історії, відповідно до якої існування нації чи культури передбачає стадії появи, зростання і занепаду. Дослідник виділив три фази розвитку культури:

ранню – міфосимволічну, високу – метафізико-релігійну і пізню – окостенілу культуру, що переходить у цивілізацію.

На думку американського соціолога російського походження П. Сорокіна, цикл розвитку суспільства в ході революції складається з періодів “визволення”, ескалації свавілля й насильства і періоду “приборкання”.

Досить детально концепцію історичних циклів розглянуто в працях відомого американського футуролога Е. Тоффлера. Він виділяє в історії людства три хвилі. Перша почалася 8-9 тис. років тому з неолітичної революції, яка породила сільськогосподарську цивілізацію. Друга хвиля була зумовлена вибухом треста років тому промислової революції, хвилі від якого обійшли всю планету, знищуючи стародавні суспільства та народжуючи якісно нові індустріальні цивілізації. З кінця XX ст. починається третя хвиля. Багато чого в цій нововиниклій цивілізації суперечить традиційному індустріальному світоустрою. Третя хвиля несе із собою новий спосіб життя, заснований на поновлюваних джерелах енергії, на радикально перетворених школах та корпораціях майбутнього [1].

Чимало циклічних процесів було відкрито в економіці. Ідеться зокрема про довгочасні цикли Кондратьєва тривалістю 40–60 років, класичні Жюглар – в 7–11 років, короткі Китчина – у 3–4 роки – і деякі інші. Початковий період тривалих економічних циклів супроводжується соціальними переворотами, війнами, революціями та іншими кардинальними соціально-політичними змінами. Відомий німецький економіст Й. Шумпетер вважав, що циклічні економічні процеси формуються діяльністю підприємців, яка так чи інакше пов'язана з упровадженням нововведень на виробництві [2].

На нашу думку, циклічні процеси в суспільному житті значною мірою зумовлені психологічними закономірностями, особливостями новаторської і творчої діяльності. Такий підхід видається нам перспективним і продуктивним. Саме його ми пропонуємо взяти за основу аналізу політико-психологічних циклів розвитку суспільства і стадій розвитку управлінської еліти.

Управлінська еліта, на наш погляд, проходить у своєму розвитку кілька основних стадій:

1) креативну, коли головна роль належить управлінцям-новаторам;
2) організаційну, на якій провідну роль в управлінні відіграють чинники-організатори;

3) деструктивно-споживацьку, коли активність управлінців зміщується зі сфери державного будівництва у сферу споживання і соціального паразитизму. Якщо управлінцям на попередніх стадіях були властиві певний аскетизм і самовідданість, їм не були чужі поняття етичного кодексу служіння державі і своєму народу, то у представників нової хвилі вже розвиваються жага накопичення, жадібність і споживацтво. Цінності матеріального добробуту і консюмеризму затьмарюють собою

цінності громадського обов'язку і служіння. Клептократія і ренто-бюрократія (визначення цих термінів буде дано нижче) стають впливовими соціальними суб'єктами на цій стадії розвитку управлінської еліти.

Щоб підтвердити цю гіпотезу, проаналізуємо розвиток відомих в історії державних утворень, що виникали, розвивалися і сходили зі сцени. Як об'єктами для аналізу скористаємося прикладами з історії Радянського Союзу, арабських халіфатів XII–XVI століть та деяких інших державних утворень [3–6].

Розглядаючи закономірності державного будівництва та аналізуючи досвід побудови нового суспільства в СРСР, можна виділити три хвилі управлінської еліти, що брали участь у цьому процесі. Перша хвиля здобувала владу і заклала інноваційні соціально-політичні інститути та структури нового суспільства. Це революціонери першого призову, революціонери-креативники, хоч ця креативність далеко не завжди була конструктивною. Але вони створили соціально-економічні та політичні інновації, небачені в Європі Нового і Новітнього часу. Це, зокрема, державно-централізована структура управління економікою, яка гнучко поєднувалася з ринковими методами в епоху непу. Поєднання ринку і держрегулювання стало своєрідним взірцем етатистських економічних моделей у фашистських державах 1920–30-х років, а також для кейнсіанських економічних реформ у ліберальних західних економіках протягом 1930–70-х років, а в подальшому – основою успішних економічних перетворень у Китаї в 1980–2000-х роках і деяких інших країнах Східної і Південно-Східної Азії [5; 6]. Не менш цікавим виявився і досвід упровадження в практику суспільного розвитку механізмів економічного і соціального цілепокладання, що знайшов відображення в практиці п'ятирічного планування. Серед негативних інновацій слід зазначити створення небаченого політичного інструменту управління – ідеоократичної партії-ордену.

На зміну першій приходять друга хвиля радянських управлінців, яка примножує і вдосконалює те, що було закладено першою хвилею. Це епоха адміністраторів та організаторів виробництва, економіки і суспільного життя. До другої хвилі зарахуємо чиновників сталінського періоду. Вони діяльно, хоча й дуже жорсткими, часом варварськими методами, будували нову соціальну систему. На нашу думку, хоча декларовані цілі цієї системи в багатьох дослідників викликали й викликають обґрунтовані сумніви, але вона була по-своєму неповторна. Ціною великих зусиль і жертв, не перебираючи засобами для досягнення мети, чиновники-сталіністи таки побудували нове суспільство і відстояли його в запеклій боротьбі з ворогами – зовнішніми і внутрішніми, реальними й уявними. Друга хвиля створила, примножила, відстояла і зберегла, хоча й часто сумнівними методами. Настав час користуватися плодами здобутих попередниками перемог.

З'являється третя хвиля управлінців, які хочуть не просто насолоджуватися плодами досягнень, а повністю їх привласнити. Ці люди “проїдають” і марнують отриманий спадок. Їхня влада пов'язана з корупцією і розкраданням державного майна. Зародження цієї хвилі бюрократії, на нашу думку, відбулося в останні десятиліття радянської епохи. На той час деструктивна діяльність державної бюрократії досягла таких масштабів, що була визначена деякими західними аналітиками, наприклад Дж. Гроссманом, як *клеттократія* [7, р. 253]. Саме клеттократія як специфічна група радянської бюрократії стала, на наш погляд, тим протокласом, з якого виникла певна частина пострадянської економічної еліти. Присутність в управлінських елітах кримінальних елементів не є суто радянським “винаходом”. Наприклад, В. Зомбарт, німецький економіст і соціолог, аналізуючи генезис західних економічних і політичних еліт, розглядав як передвісників західноєвропейської буржуазії [8] не тільки добродесних купців, ремісників, державних чиновників і деякі інші категорії раннях підприємців, а й розбійників, піратів і спекулянтів.

Отже, говорячи про зародження пострадянської економічної еліти, ми в числі її попередників називаємо таку соціальну групу, як клеттократія. Це особливий загін підприємницького класу, що склався в специфічних радянських умовах і став відтак одним з родоначальників економічних еліт пострадянського періоду. Клеттократів слід розглядати як підприємців, у яких під впливом часу та умов склалися специфічні психологічні особливості економічної поведінки, різко відмінні від аналогічних властивостей класичних західних виробників-підприємців. Звички, настановлення, соціальні навички, манери та інші психологічні особливості клеттократії розвинулися та остаточно утвердилися в епоху приватизації, коли клас нової економічної еліти конституювався в межах нових національних держав, що виникли на уламках колишнього Радянського Союзу.

Психологічні особливості клеттократії наклали виразний відбиток на економічну поведінку деяких груп пострадянських еліт. Перша із цих особливостей – споживацьке ставлення до власної держави як до джерела “дармового” майна, яке можна отримати у власність за допомогою відповідних юридичних та економічних маніпуляцій, не докладаючи зусиль по створенню нових продуктів, виробничих потужностей та їх модернізації.

Жага збагачення радянської бюрократії не мала можливості реалізуватися у формах продуктивного приватного підприємництва, оскільки в радянські часи останнє було офіційно заборонено. Тому економічна активність чиновників часто набувала потворної форми розкрадання державної власності, корупції і “кришування” тіньового, напівкримінального підприємництва “цеховиків”. На відміну від підприємця часів зародження капіталізму, власність клеттократів формувалася не завдяки власним трудовим зусиллям, енергії, кмітливості, ініціативі чи організаторським здібностям, а набагато примітивніше – шляхом відчу-

ження державної власності за допомогою відповідних законів, а то й відвертих махінацій. Більшість представників нової пострадянської економічної еліти не бачать сенсу вкладати кошти в модернізацію і розширення виробництва, а витрачають отримані прибутки на споживання і накопичення. Ці новоявлені капіталісти, які лише користуються тим, що було створено працею попередніх поколінь, живуть по суті на залишки від їхніх здобутків, були названі українським економістом В. О. Вагуріним рентними капіталістами, або рентокапіталістами [3]. У кращому випадку рентокапіталісти здатні підтримувати вже існуючі, створені до них виробництва, не турбуючись про цьому про їх оновлення, модернізацію і розширення. Рентний характер економічної діяльності зумовлює специфічну психологію цього прошарку великих власників. Звідси, власне, впливає багато психологічних особливостей народжених з клептократії нових вітчизняних рентокапіталістів: нерозбірливість щодо засобів придбання капіталу, психологія тимчасовиків – ухопити і приховати (хіба що якщо раніше це були кубики, то тепер ховають в офшорні зони); небажання вкладати кошти у виробництво, у так званий реальний сектор економіки, адже це потребує значних зусиль, а прибуток не завжди є значним і швидким, тобто перевага надається “коротким” грошам і спекулятивним проектам, що дають негайний і значний прибуток. Це зумовлює стагнацію виробничої і науково-технічної сфер. Оскільки вони не дають негайної віддачі, то в них і некладають. У результаті капітал кристалізується в предметах розкоші, нерухомості, у вигляді фінансово-спекулятивного капіталу тощо. Ідеться, власне, про таке явище, як **рентокапіталізм**.

Отже, радянська бюрократія пройшла у своєму розвитку кілька стадій:

1) креативну, де головна роль належала революційним бююкратам-новаторам;

2) організаційну, коли провідну роль відігравали бююкрати-державники й організатори;

3) деструктивно-споживацьку, на якій активність управлінців змістилася у сферу споживання, а цінності аскетизму і служіння державі у представників нової хвилі керівників були замінені цінностями накопичення, матеріального добробуту, консюмеризму, особистого і групового самоствердження. На цій стадії розвитку бююкратія перетворюється на клептократію.

Висновки:

1. У розвитку суспільств і держав спостерігається явище циклічності, повторюваності, що проявляється, зокрема, в наявності політико-психологічних циклів соціально-політичного розвитку.

2. Держави і суспільства проходять у своєму розвитку такі стадії: креативну, на якій головна роль належить управлінцям-новаторам; організаційну, коли провідну роль відіграють управлінці-організатори; деструктивно-споживацьку, коли активність управлінців зміщується у

сферу споживання і рентах економічних відносин. Остання із цих стадій у багатьох випадках веде до розпаду старих і виникнення нових держав, етносів, спільнот.

У зв'язку із цим постає питання щодо принципової можливості розірвання замкненого кола циклу зародження, процвітання і деградації цивілізації та побудови суспільства перманентного оновлення і творчості. Пошук відповіді на це питання є перспективною наших дальших досліджень.

Література

1. *Тоффлер Э.* Шок будущего : пер. с англ. / Элвин Тоффлер. – М. : АСТ, 2002. – 557 с.
2. *Шумпетер Й. А.* Теория экономического развития (Исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры) : пер. с англ. / Йозеф Алоиз Шумпетер ; общ. ред. А. Г. Милейковского. – М. : Прогресс, 1982. – 455 с.
3. *Вагурин В. А.* От развала СССР к ренкапитализации: почему все рухнуло и что построено / В. А. Вагурин. – Луганск : б. и., 2001. – 308 с.
4. *Коротаев А. В.* Долгосрочная политико-демографическая динамика Египта: циклы и тенденции / А. В. Коротаев. – М. : Вост. л-ра, 2006. – 111 с.
5. *Hobson J. M.* The Eastern Origins of Western Civilization / John M. Hobson. – Cambridge UK : Cambridge University Press, 2004. – 388 p.
6. *Петрас Дж.* Китай: Возникновение, упадок и возрождение мировой державы. Уроки истории [Электронный ресурс] / Петрас Джеймс. – Режим доступа : [globalresearch.ca: http://www.globalresearch.ca/index.php?context=va&aid=2964](http://www.globalresearch.ca/index.php?context=va&aid=2964).
7. *Grossman G.* The Second Economy of the USSR / G. Grossman // Underground Economy in the United States and Abroad / Ed. V. Tanzi. – Lexington : Lexington Books, 1983. – P. 245–269.
8. *Зомбарт В.* Буржуа: Этюды по истории духовного развития современного экономического человека : пер. с нем. / В. Зомбарт ; изд. подгот. Ю. Н. Давыдов, В. В. Сапов ; Ин-т социологии. – М. : Наука, 1994. – 443 с.

Губенко А. В. Проблема цикличности политико-психологического развития общества: волны государственной управленческой элиты

Анализируется явление цикличности, повторяемости социально-психологических этапов и закономерностей исторического развития, в частности развития обществ и государств; при этом главное внимание уделяется вопросу политико-психологических циклов социально-политического развития. На основании анализа социально-политического развития таких государств, как Древний Рим, Советский Союз, арабские государства эпохи халифатов, и некоторых других делается вывод о последовательности подобных циклов, что связано как с этапами возникновения, развития и разрушения государств, так и с доминированием различных социально-психологических типов управленческой бюрократии на том или ином этапе. Выделены следующие стадии развития государств и обществ: креативная стадия, когда главную роль играют управленцы-новаторы; организационная стадия, когда ведущая роль переходит к управленцам-организаторам;